

Σχεδιάσμα εκδημοκρατισμού. Δώδεκα σκέψεις για μια άλλη αναθεώρηση

του Κώστα Χ. Χρυσόγονου

I. Εισαγωγή

Η Ελλάδα βρίσκεται σε κρίσιμη καμπή της ιστορίας της. Η απώλεια της πιστοληπτικής ικανότητας του ελληνικού δημοσίου στις διεθνείς κεφαλαιαγορές την άνοιξη του 2010 και η θέση της χώρας υπό καθεστώς ξένης κηδεμονίας, μέσω των «μνημονίων» και του μηχανισμού «στήριξης»¹, αποτελούν μόνο το ορατό δια γυμνού οφθαλμού μέρος της κρίσης. Εκείνο που υποκρύπτεται είναι η χρεοκοπία του πολιτικού συστήματος της μεταπολίτευσης του 1974 και του μοντέλου «ανάπτυξης», στηριγμένης σε δανεικά από το εξωτερικό και παντοειδείς κοινοτικές ενισχύσεις, το οποίο συνδέθηκε με το σύστημα αυτό. Η συμμετοχή της Ελλάδας ως ισότιμου εταίρου στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ενοποίησης, και μάλιστα στην εμπροσθοφυλακή της, υπήρξε τις τελευταίες δεκαετίες ο κεντρικός άξονας της κυρίαρχης ιδεολογίας στον τόπο μας, το υποκατάστατο, κατά κάποιο τρόπο, της αείμνηστης Μεγάλης Ιδέας. Όπως το «όραμα της Ιωνίας»² αποδείχθηκε ότι υπερέβαινε τις δυνατότητες του ελληνισμού και οδήγησε στη μικρασιατική καταστροφή, έτσι και το ευρωπαϊκό όραμα αποδεικνύεται τώρα ότι υπερβαίνει τις δυνατότητες του μεταπολιτευτικού συστήματος και κινδυνεύει να μετατραπεί σε εφιάλτη.

II. Η αναγκαιότητα της αναθεώρησης

Το πολιτικό μας σύστημα έχει επιφανειακή, θεσμική μόνο ομοιότητα προς εκείνα των άλλων κρατών - μελών της ευρωζώνης³, τις οικονομίες των οποίων κλήθηκε να ανταγωνισθεί επί ίσοις όροις η ελληνική οικονομία την τελευταία δεκαετία, με τα γνωστά συντριπτικά

---

¹ Βλ. Α. ΓΕΡΟΝΤΑ, Το μνημόνιο και η δικαιοπαγωγική διαδικασία, Εφημερίδα διοικητικού δικαίου 5/2010, σ. 705 επ., Π. ΓΚΛΑΒΙΝΗ, Το Μνημόνιο της Ελλάδας, Αθήνα - Θεσ/νίκη 2010, Γ. ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΥ, Memoranda sunt Servanda?, Εφημερίδα διοικητικού δικαίου 2/2010, σ. 151 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Η χαμένη τιμή της Ελληνικής Δημοκρατίας, ΝοΒ 2010, σ. 1353 επ.

² Η πατρότητα της έκφρασης ανήκει στον Μ. LLEWELLYN SMITH, *Ionian Vision*, 2η έκδ. Λονδίνο 1998.

³ Contra Γ. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα 2008, σ. 367, ο οποίος διαπίστωνε ως «βασικό συμπέρασμα της ιστορικής διαδρομής» ότι «η Ελλάδα κατά το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα έγινε μια κανονική ευρωπαϊκή χώρα».

αποτελέσματα⁴. Το ελληνικό πολίτευμα είναι ένα παλίμψηστο. Κάτω από μια λεπτή συνταγματική επίστρωση κοινοβουλευτικής δημοκρατίας μετά βίας κρύβονται πραγματικές δομές φεουδαρχικού ή και απολυταρχικού χαρακτήρα. Ενδεικτικά μπορεί να επισημάνει κανείς το ογκώδες έλλειμμα εσωκομματικής δημοκρατίας και γενικότερα την ολοένα επιδεινούμενη αποθέσμιση ιδίως των «κομμάτων» εξουσίας⁵, την κυριαρχία των πελατειακών σχέσεων⁶, την απουσία πρακτικού ελέγχου των χρηματικών ροών προς τα κόμματα και τους πολιτικούς⁷, την ουσιαστική ποινική ασυδοσία των τελευταίων⁸ και την ισχυρή παρουσία πολιτικών δυναστειών σε όλα τα επίπεδα και κατεξοχήν στο κορυφαίο (του αρχηγού «κόμματος» εξουσίας και πρωθυπουργού)⁹. Ένα χαρακτηριστικό δείγμα, που μας επιτρέπει να αντιληφθούμε κάπως τη διαφορά μας από τα ευρωπαϊκά δεδομένα, είναι η σύγκριση μεταξύ της κοινωνικής προέλευσης των δύο τελευταίων πρωθυπουργών μας (δηλαδή του σημερινού και του προκατόχου του, τρίτης και δεύτερης αντίστοιχα γενιάς γόνων των δύο κορυφαίων πολιτικών δυναστειών, που κυριαρχούν στον ελληνικό δημόσιο βίο τον τελευταίο μισό και πλέον αιώνα) και εκείνης των δύο τελευταίων ομοσπονδιακών καγκελαρίων της Γερμανίας (η Angela Merkel είναι θυγατέρα ιερέα από την πρώην Ανατολική

---

⁴ Βλ. ενδεικτικά την ανασκόπηση του Π. ΚΑΖΑΚΟΥ, Από τον ατελή εκσυγχρονισμό στην κρίση, Αθήνα 2010, σ. 175 επ.

⁵ Βλ. ενδεικτικά Π. ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, Ενδοκομματική δημοκρατία και Σύνταγμα, Αθήνα - Κομοτηνή 1987, σ. 81 επ., 185 επ., Δ. ΖΑΚΑΛΚΑ, Το αίτημα για εσωκομματική δημοκρατία, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 233 επ., Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Ελλειμματική δημοκρατία, Αθήνα 2009, σ. 121 επ.

⁶ Βλ. ενδεικτικά Δ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ, Η κορυφή του πελατειακού κράτους, Αθήνα 2001, ιδίως σ. 146 επ., Θ. ΠΕΛΑΓΙΔΗ, Οι Βίκινγκς στην Ελλάδα: Προσοδοθήρες εναντίον ευρύτερου συμφέροντος, στου ίδιου (επιμ.), Η εμπλοκή των μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα, Αθήνα 2005, σ. 109 επ., Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Το ελληνικό πολιτικό σύστημα ως κομματοκρατία, σε: Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ / Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ (επιμ.), Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος, Αθήνα 2008, σ. 111 επ.

⁷ Βλ. Κ. ΣΗΜΙΤΗ, Η ιδιωτική χρηματοδότηση των κομμάτων, Κοινοβουλευτική Επιθεώρηση, τεύχ. 15-16 (1993), σ. 7 επ., Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ, Εσωκομματική δημοκρατία, Αθήνα 2008, σ. 134 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Η ιδιωτική δημοκρατία, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 186 επ., 205 επ.

⁸ Βλ., ως προς τη (μη) ευθύνη των υπουργών, Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Η έκπτωση της υπουργικής ευθύνης, Εφημερίδα διοικητικού δικαίου 4/2009, σ. 442 επ. και Π. ΜΑΝΤΖΟΥΦΑ, Η σχέση πολιτικής και ποινικής ευθύνης των μελών της κυβέρνησης, Εφημερίδα διοικητικού δικαίου 4/2009, σ. 452 επ., αμφότερους με περαιτέρω ενδείξεις από την πλούσια παλιότερη βιβλιογραφία επί του ίδιου θέματος, και ως προς τη βουλευτική ασυλία Κ. ΜΠΕΗ, Η βουλευτική ασυλία υπό το φως της νομολογίας του ΕΔΔΑ, Δίκη 2006, σ. 40 επ., Γ. ΓΕΡΑΠΕΤΡΙΤΗ, Παρατηρήσεις στην απόφαση Γσαλκιτζής κατά Ελλάδος, Ποιν. Χρον. 2007, σ. 279 επ., Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Το ανεύθυνο του βουλευτή, Εφημερίδα διοικητικού δικαίου 2009, σ. 54 επ., Α. ΦΩΤΙΑΔΟΥ, Κοινοβουλευτικός λόγος και βουλευτική ασυλία, σε: Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ / Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ (επιμ.), Παρόν και μέλλον του ελληνικού κοινοβουλίου, Αθήνα 2011, σ. 113 επ.

⁹ Βλ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Η ιδιωτική δημοκρατία, ό.π., σ. 145 επ.

Γερμανία, ενώ ο προκάτοχός της Gerhard Schroeder γιος στρατιώτη που σκοτώθηκε στον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο).

Ο δυναστισμός, εξάλλου, είναι απλώς η κορυφή του παγόβουνου των διαπροσωπικών πελατειακών σχέσεων, πάνω στις οποίες είναι δομημένα το κράτος και η κοινωνία μας¹⁰, με αποτέλεσμα να καθίσταται προσχηματική γενικότερα η λειτουργία των θεσμών. Το πελατειακό αυτό σύστημα, από τη φύση του αναξιοκρατικό και απαρχαιωμένο, συνιστά το κύριο ανταγωνιστικό μειονέκτημα της ελληνικής οικονομίας στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας. Οι επαγγελματίες πολιτικοί έχουν αρχίσει εδώ και χρόνια να αποτελούν κάτι που μοιάζει με ιδιαίτερη κοινωνική τάξη και αρκετοί από αυτούς φαίνονται να διαμορφώνουν μια αντίστοιχη ταξική συνείδηση. Η τάξη αυτή εμφανίζει ημιφεουδαρχικά χαρακτηριστικά, είναι δηλ. το σημερινό αντίστοιχο της μεσαιωνικής τάξης των επαγγελματιών πολεμιστών - φεουδαρχών. Η πολιτική «τάξη» διατείνεται ότι προσωποποιεί τη δημοκρατία, εκπροσωπώντας τον λαό απέναντι στην κρατική εξουσία. Στην πραγματικότητα, όμως, και παρά την ύπαρξη αρκετών φωτεινών εξαιρέσεων, τα μέλη της στην πλειονότητά τους συμπεριφέρονται σαν ιδιοκτήτες της εξουσίας (και του δημόσιου χρήματος) και εκπρόσωποι της απέναντι στο θεωρητικά κυρίαρχο, αλλά πρακτικά υποταγμένο εκλογικό σώμα. Η υποταγή αυτή επιτυγχάνεται με δύο κυρίως τρόπους. Πρώτο, με τη σταδιακή οικοδόμηση επί δεκαετίες ολόκληρες ενός δαιδαλώδους συστήματος πελατειακών σχέσεων και προσωπικών εξυπηρετήσεων κάθε είδους¹¹. Και δεύτερο, με τον έλεγχο των διαπλεκόμενων μέσων μαζικής «ενημέρωσης» - επιβολής (ιδίως των μεγάλων, πανελλαδικής εμβέλειας τηλεοπτικών σταθμών), που προβάλλουν προνομιακά τα κόμματα εξουσίας, καταστρατηγώντας την επιταγή του άρθρου 15 παρ. 2 του

---

¹⁰ Χρήσιμη για την κατανόηση της ελληνικής απόκλισης από την ευρωπαϊκή πραγματικότητα είναι η –κατά τα άλλα όχι απαλλαγμένη από προβλήματα– θεωρητική διάκριση μεταξύ «φυσικών κρατών» (natural states), όπου θα μπορούσε με σχετική ευκολία να καταταγεί και η χώρα μας, και «τάξεων ανοικτής πρόσβασης» (open access order), την οποία επιχειρούν οι D. NORTH/J.J. WALLIS/B. WEINGAST, *Violence and Social Orders*, Cambridge 2009, ιδίως σ. 30 επ., 110 επ.

¹¹ Οι απαρχές της συγκρότησης πελατειακών δικτύων στον ελλαδικό χώρο ανάγονται στην εποχή της ύστερης τουρκοκρατίας, όπως τεκμηριώνεται στο έργο του G. HERING, *Die politischen Parteien in Griechenland*, 1992, ελλ. μτφ. Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, Αθήνα 2004, τομ. Α', σ. 63 επ. Το στοιχείο της πατρωνείας-πελατείας συνυπάρχει βέβαια ούτως ή άλλως με το πολιτικό στοιχείο στους κομματικούς οργανισμούς, με διαφορετική όμως δοσολογία στον καθένα, βλ. M. WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 5^η έκδ. Tübingen 1972, σ. 839. Μετά το 1974 στη χώρα μας η άμβλυνση των προγραμματικών διαφορών μεταξύ των κομμάτων εξουσίας, καθώς και η διαχείριση από την εκάστοτε κυβέρνηση πρωτοφανών για τα ως τότε δεδομένα πόρων από τα κοινοτικά πλαίσια στήριξης και από την ευχερή πια πρόσβαση –ιδίως μετά την είσοδο στην Ευρωζώνη– σε εξωτερικό δανεισμό, οδήγησαν στη διόγκωση του πελατειακού διακυβέματος και στην εντεινόμενη αποπολιτικοποίηση της πολιτικής. Βλ. και παραπάνω, υποσ. 8.

Συντάγματος για αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων¹².

Το ελληνικό πρόβλημα ωστόσο δεν εντοπίζεται μόνο στα πρόσωπα, αλλά αφορά και τα κόμματα. Με αρκετή δόση υπεραπλούστευσης μπορεί να διαπιστώσει κανείς ότι στις λεγόμενες «αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες» υφίστανται δύο κύριοι ιδεότυποι πολιτικών, στον άξονα αριστεράς-δεξιάς¹³. Ο ένας, που θα μπορούσε κάπως σχηματικά να ονομασθεί «αριστερή» πολιτική, είναι η επιβολή υψηλών φορολογικών και άλλων βαρών στις πιο εύπορες τάξεις, ώστε να χρηματοδοτηθούν μηχανισμοί κοινωνικής αναδιανομής υπέρ των οικονομικά ασθενέστερων. Το μειονέκτημα είναι ότι έτσι μπορεί να προκληθούν φυγή κεφαλαίων στο εξωτερικό, ύφεση και ανεργία. Ο άλλος είναι η «δεξιά» πολιτική, δηλαδή ο ταυτόχρονος περιορισμός φόρων και κοινωνικών παροχών. Το μειονέκτημα εδώ είναι ότι οι οικονομικά ασθενέστεροι είναι πάντα συντριπτικά περισσότεροι και, αν ξεπεραστούν κάποια όρια, η δυσαρέσκειά τους μπορεί να εκδηλωθεί με ανατρεπτικό τρόπο. Τα κόμματα εξουσίας στην Ελλάδα αποδείχθηκαν ανίκανα να εφαρμόσουν με συνέπεια είτε «αριστερές» είτε «δεξιές» πολιτικές, υπό τον φόβο των μειονεκτημάτων αυτών. Έτσι προτιμούσαν έναν τρίτο δρόμο, τον δρόμο της ανευθυνότητας και της μετάθεσης των δύσκολων

¹² Σύμφωνα με στοιχεία του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης, που δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα «Καθημερινή» της 9.2.2011, σ. 17, σχετικά με την πολιτική «πολυφωνία» σε επτά πανελλαδικής εμβέλειας τηλεοπτικούς σταθμούς (Alpha, Alter, Antenna, Mega, NET, Σκάι, Star) το έτος 2010, το ΠΑΣΟΚ είχε τη μερίδα του λέοντος στον τηλεοπτικό χρόνο, με ποσοστά από 49,7% (Alpha) έως 62,7% (Σκάι) στο σύνολο των πολιτικών εκπομπών κάθε σταθμού. Η «Νέα Δημοκρατία» ήταν δεύτερη, με ποσοστά μεταξύ του 20,1% (NET) και του 28,3% (Alter), ενώ ΚΚΕ, ΛΑΟΣ και ΣΥΡΙΖΑ περιορίστηκαν σε μονοψήφια ποσοστά, παρεμφερή προς το εκλογικό ποσοστό τους, σε όλους τους σταθμούς. Η «Δημοκρατική Αριστερά» ήταν σχεδόν εξαφανισμένη, με ποσοστά κάτω του 1% στους έξι σταθμούς (και 1,8% στις ούτως ή άλλως ελάχιστες πολιτικές εκπομπές του Star) και οι Οικολόγοι αντιμετωπίστηκαν με τρόπο που μοιάζει με συνομοσία σιωπής, αφού κυμάνθηκαν από 0,1% (στο Alter) έως 0,5% (στον Antenna). Αντίστοιχη υπερπροβολή του κυβερνώντος κόμματος παρατηρήθηκε και πριν τις βουλευτικές εκλογές της 4.10.2009 καθώς, σύμφωνα με την αναφορά του ΕΣΡ σχετικά με την πολιτική πολυφωνία, όπως παρουσιάστηκε για το διάστημα από 1.1.2009 έως 31.3.2009 (εφημερίδα «Εξπρές» της 28.4.2009), η χρονική έκθεση της «Νέας Δημοκρατίας» κυμάνθηκε σε ποσοστά από 68,4% (Alpha) έως 49,9% (Star) και του ΠΑΣΟΚ από 33,7% (Star) έως 20,1% (NET). Η χρονική έκθεση των λοιπών πολιτικών κομμάτων (πλην του ΛΑΟΣ στον Ant1 με ποσοστό 10,1%), αντιστοιχεί σε μονοψήφια ποσοστά. Βλ. σχετικά τις αποφάσεις του ΕΣΡ που επιβάλλουν πρόστιμα στους τηλεοπτικούς σταθμούς για παραβάσεις πολιτικής πολυφωνίας (άρθρα 1 παρ. 1 και 3 παρ. 22 του Ν. 2328/1995): 49/2011, 46/2011, 572/2010, 529/2010, 528/2010, 526/2010, 133/2010, 550/2009 κ.ά.

¹³ Για την προβληματική αυτή βλ. ιδίως Ε. BENIZEΛΟΥ, Δύο λέξεις. Αριστερά-δεξιά στην εποχή μας, Αθήνα 2006, σ. 21 επ. Ν. BOBBIO, Δεξιά και Αριστερά. Σημασία και αίτια μιας πολιτικής διάκρισης, ελλ. μτφ. Αθήνα 1995, σ. 99 επ., Α. GIDDENS, Πέραν της Αριστεράς και της Δεξιάς-Το Μέλλον της ριζοσπαστικής πολιτικής, ελλ. μτφ. Αθήνα 1999.

επιλογών στο μέλλον, μέσω του υπερδανεισμού, τον οποίο καθιστούσε για αρκετά χρόνια βατό η συμμετοχή μας στην Ευρωζώνη και η μυωπία τότε των κεφαλαιαγορών. Το αποτέλεσμα είναι σήμερα η *de facto* απώλεια της εθνικής οικονομικής κυριαρχίας και η ουσιαστική υποκατάσταση της ελληνικής κυβέρνησης από την περιβόητη «τρίκα».

Η ανάταξη της εθνικής οικονομίας και η ανάκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας είναι εφικτή μόνο εφόσον αφυπνισθεί η ελληνική κοινωνία. Χρειαζόμαστε μια ανανέωση σε βάθος του πολιτικού σκηνικού, ώστε να επιτευχθεί ένας πραγματικός εκδημοκρατισμός της χώρας, πολύ βαθύτερος από την μεταπολίτευση του 1974. Όλα αυτά αποτελούν βέβαια πρώτιστα ζήτημα πολιτικού πολιτισμού. Ωστόσο προς την ίδια κατεύθυνση θα μπορούσε να συμβάλει μια ριζική συνταγματική μεταρρύθμιση, μέσω μιας αναθεώρησης του Συντάγματος εντελώς διαφορετικής από τις προηγούμενες (του 1986, 2001 και 2008), η οποία θα αποσκοπούσε στην αναδόμηση της πολιτικής τάξης, των πολιτικών θεσμών και της δικαιοσύνης. Μια τέτοια αναθεώρηση θα έπρεπε να περιλάβει τουλάχιστον δώδεκα αλλαγές στο ισχύον Σύνταγμα.

III. Έξι αλλαγές για την αναδόμηση της πολιτικής «τάξης»

Πρώτη αλλαγή θα έπρεπε να είναι η καθιέρωση ενός ανώτατου ορίου συνολικής βουλευτικής θητείας, η υπέρβαση του οποίου θα συνεπάγεται αυτοδίκαια κώλυμα τόσο για την υποβολή νέας υποψηφιότητας όσο και για την εκλογή ως βουλευτή κάθε προσώπου που έχει υπερβεί ήδη το όριο αυτό (με σχετική προσθήκη νέας παραγράφου 5 στο άρθρο 56 του Συντάγματος). Συζητήσιμο είναι το ακριβές ύψος του ορίου (ίσως κάπου μεταξύ 10 και 15 ετών) όπως και η τυχόν πρόβλεψη μεταβατικών ρυθμίσεων για τους εν ενεργεία βουλευτές. Το κώλυμα τούτο θα έπρεπε πάντως να είναι απόλυτο (δηλ. να μην αίρεται με κανένα τρόπο για το υπόλοιπο του βίου) και γενικό (δηλ. να ισχύει για όλες τις εκλογικές περιφέρειες της χώρας)¹⁴. Θα μπορούσε έτσι να παρεμποδιστεί, σε κάποιον βαθμό, η «επαγγελματοποίηση» των πολιτικών και η μετατροπή τους σε μια ιδιαίτερη, ημίκλειστη κοινωνική κατηγορία, με οιονεί «αριστοκρατικά» χαρακτηριστικά. Η ιδέα αυτή δεν είναι βέβαια καινούρια. Από την εποχή της γαλλικής επανάστασης ο πρωτεργάτης της έννοιας της συντακτικής εξουσίας, Emmanuel Sieyès, είχε διαπιστώσει την αναγκαιότητα να συγκροτηθεί η αντιπροσωπευτική συνέλευση κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μην υπάρχει περιθώριο να αναπτύξει συντεχνιακή νοοτροπία και να μην «εκφυλισθεί σε αριστοκρατία» (*la nécessité de*

---

¹⁴ Για τις θεωρητικές διακρίσεις των κωλυμάτων βλ. ιδίως Κ. ΜΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, Τα κωλύματα εκλογιμότητας των βουλευτών υπό το φως της νομολογίας του ΑΕΔ, Αθήνα - Κομοτηνή 1999, σ. 27 επ., Γ. ΣΩΤΗΡΕΛΗ, Κωλύματα εκλογιμότητας και ασυμβίβαστα βουλευτών στο μεταίχμιο δύο συνταγματικών αναθεωρήσεων, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2006, σ. 7 επ.

constituer l'assemblée représentative elle-même sur un plan qui ne lui permette pas de se former un esprit de corps, et de dégénérer en aristocratie). Για τον λόγο αυτόν πρότεινε να μην είναι εκλόγιμοι εκ νέου οι αντιπρόσωποι του έθνους μετά τη λήξη της θητείας τους, παρά μόνο ύστερα από την πάροδο ικανού χρόνου, ώστε να διευκολύνεται η συμμετοχή του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού πολιτών στα δημόσια πράγματα και να αποτρέπεται η ιδιοποίησή τους από έναν αριθμό οικογενειών¹⁵. Ακολουθώντας ένα παρεμφερές σκεπτικό το πρώτο γαλλικό Σύνταγμα του 1791 (τίτλος τρίτος, κεφάλαιο πρώτο, τμήμα III, άρθρο 6) προέβλεψε ότι «τα μέλη του νομοθετικού σώματος μπορούν να επανεκλεγούν στο επόμενο και δεν μπορούν (να επανεκλεγούν) στη συνέχεια, παρά μόνο ύστερα από την πάροδο μιας νομοθετικής (περιόδου)». Οι επαναστατικές αυτές ιδέες εγκαταλείφθηκαν αργότερα, με την επικράτηση πιο συντηρητικών επιλογών, αλλά δεν στερούνται πραγματικού αντικρίσματος. Πιο πρόσφατα εξάλλου, η 3η ευρωπαϊκή διάσκεψη κατά της διαφθοράς που συνήλθε το 1998 στη Μαδρίτη στα πλαίσια διαδικασιών του συμβουλίου της Ευρώπης πρότεινε ως ένα από τα μέτρα τα οποία θα μπορούσαν να συμβάλουν στην καταπολέμηση της πολιτικής διαφθοράς τη θέσπιση γενικά χρονικών περιορισμών στην κατοχή δημόσιων αξιωμάτων¹⁶.

Δεύτερη αλλαγή στο συνταγματικό μας κείμενο, σε συνέχεια και συμπλήρωση της προηγούμενης, θα έπρεπε να είναι η αναθεώρηση της παρ. 2 του άρθρου 81, έτσι ώστε στο εξής κανείς να μη μπορεί να διοριστεί μέλος της κυβέρνησης ή υφυπουργός, αν δεν είναι (εν ενεργεία) βουλευτής. Θα εξέλιπε έτσι το φαινόμενο των «δοτών» υπουργών και υφυπουργών, που καταλαμβάνουν τις θέσεις αυτές χωρίς να έχουν υποστεί επιτυχώς τη βάσανο της διεκδίκησης της λαϊκής ψήφου, με «απευθείας ανάθεση» από τον πρωθυπουργό - κομματικό ηγεμόνα, και συνεπώς δεν εκφράζουν παρά μόνο την αυθαιρεσία του τελευταίου. Το κυριότερο όμως είναι ότι ο συνδυασμός του κωλύματος εκλογιμότητας, μετά τη συμπλήρωση ενός χρονικού ορίου βουλευτικής θητείας, με την απαγόρευση να διορισθεί μέλος της κυβέρνησης (άρα και πρωθυπουργός) όποιος δεν έχει τη βουλευτική ιδιότητα θα καθιστούσε πρακτικά ανέφικτη την πολυετή κατοχή του πρωθυπουργικού θώκου από το ίδιο πρόσωπο. Τούτο θα συνιστούσε στο εξής ογκώδες εμπόδιο για τη διαχρονική ταύτιση των κομμάτων εξουσίας με συγκεκριμένα πρόσωπα και/ή πολιτικές δυναστείες.

---

¹⁵ Qu'est-ce que le Tiers État? 1789, επανέκδοση Παρίσι 1982 (επιμ. J. TULARD), κεφάλαιο VI, σ. 87.

¹⁶ Βλ. Compendium of Conclusions of the European Conferences of Specialised Services in the Fight against Corruption, GRECO, Directorate General I-Legal Affairs, Strasbourg, 23.10.2002, σ. 8 επ., μνημονεύεται σε Δ. ΠΑΪΚΟΥ, Δημόσια διοίκηση και διαφθορά, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2006, σ. 576-7.

Παρενθετικά μπορεί να επισημανθεί εδώ ότι η παραπάνω σκέψη βρίσκεται στον αντίποδα προτάσεων για καθιέρωση ασυμβίβαστου μεταξύ βουλευτικού και υπουργικού αξιώματος, οι οποίες έχουν εισαχθεί στο παρελθόν στον δημόσιο διάλογο¹⁷. Το επιχείρημα ότι ο βουλευτής-υπουργός καλείται να ελέγξει το έργο της κυβέρνησης όπου μετέχει και έτσι κρίνων και κρινόμενος ταυτίζονται ανεπίτρεπτα, παραβλέπει το γεγονός ότι στα περισσότερα κοινοβούλια της εποχής μας, και μεταξύ τους στο ελληνικό, υφίστανται σταθερές κομματικές διαχωριστικές γραμμές. Συνεπώς εκ των πραγμάτων τον κύριο ρόλο στον κοινοβουλευτικό έλεγχο διαδραματίζει η κοινοβουλευτική μειοψηφία και όχι η πλειοψηφία. Γενικότερα άλλωστε αποτελεσματικός πολιτικά διαχωρισμός μεταξύ νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας δεν μπορεί, όπως αποδεικνύει η ιστορική εμπειρία, να επιτευχθεί παρά μόνο αν διαχωρισθεί και η νομιμοποιητική βάση τους, με την καθιέρωση διακριτών εκλογικών διαδικασιών (για την άμεση ανάδειξη από τον λαό αφενός των μελών του νομοθετικού σώματος και αφετέρου του αρχηγού της εκτελεστικής εξουσίας, που επιλέγει στη συνέχεια τους υπουργούς). Κάτι τέτοιο βρίσκεται όμως εκτός των ορίων της αναθεώρησης του ισχύοντος Συντάγματος, αφού η θεμελιώδης και μη αναθεωρήσιμη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 καθιερώνει το πολίτευμα της κοινοβουλευτικής (και όχι προεδρικής ή έστω ημι-προεδρικής) δημοκρατίας¹⁸.

Τρίτη προτεινόμενη αλλαγή είναι η κατάργηση του άρθρου 86 του Συντάγματος στο σύνολό του. Οι διατάξεις του άρθρου αυτού αναθέτουν αποκλειστικά στη Βουλή την πρωτοβουλία για τον καταλογισμό ποινικής ευθύνης στα μέλη της κυβέρνησης και τους υφυπουργούς για αδικήματα που τέλεσαν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, κατά παρέκκλιση από τις ποινικές διατάξεις που ισχύουν για όλους τους υπόλοιπους Έλληνες και θα εφαρμόζονταν και για τους υπουργούς, αν δεν υφίστατο το άρθρο 86 Συντ. Υποτίθεται πως η παρεμβολή του νομοθετικού σώματος συνιστά «φραγμό στη δικαστικοποίηση της πολιτικής ζωής»¹⁹. Ωστόσο θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι από την άποψη αυτή το άρθρο 86 παρ. 1 δεν προσθέτει τίποτε ουσιαστικό στην απορρέουσα ήδη από το ακαταδίωκτο του βουλευτή (άρθρο 62 παρ. 1 Συντ.) εγγύηση. Εάν ένας τέως υπουργός (αφού πρακτικά πρόκειται κυρίως για ευθύνη των τέως υπουργών) εξακολουθεί να μετέχει ενεργά στην πολιτική ζωή, ώστε

¹⁷ Βλ. ενδεικτικά Ι. ΒΑΡΒΙΤΣΙΩΤΗ, Συνταγματικοί προβληματισμοί-Προτάσεις για την αναθεώρηση του Συντάγματος, σε Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ (επιμ.), Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, Αθήνα-Κομοτηνή 2006, τόμ. Β', σ. 943 επ. (945 επ.)

¹⁸ Βλ. ιδίως τη σχετική μονογραφία του Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Τα όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος, Θεσ/νίκη 1984, σ. 110 επ. 121 επ.

¹⁹ Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Η ποινική ευθύνη των υπουργών στο πεδίο αντιπαράθεσης ανάμεσα στα αρχαϊκά και στα εξελιγμένα χαρακτηριστικά ενός κοινοβουλευτικού συστήματος, Υπεράσπιση 1993, σ. 451 επ. (456).

να τίθεται θέμα «δικαστικοποίησης» της, τότε κατά κανόνα θα έχει τη βουλευτική ιδιότητα και άρα θα απαιτούνταν οπωσδήποτε, αν δεν υπήρχε η ειδική ρύθμιση του άρθρου 86 Συντ., η άδεια του κοινοβουλίου για τη δίωξή του. Εξάλλου εφόσον καταργηθούν οι εξωκοινοβουλευτικοί υπουργοί δεν θα τίθεται θέμα προστασίας πέρα από τα όρια του ακαταδίωκτου του βουλευτή.

Η τέταρτη αλλαγή θα έπρεπε να είναι η περιστολή του ακαταδίωκτου του βουλευτή²⁰, η εφαρμογή του οποίου έχει οδηγήσει στην πράξη σε πλήρη ποινική ασυδοσία, αφού η Βουλή δεν παρέχει σχεδόν ποτέ άδεια δίωξης, ακόμη και για αξιόποινες πράξεις καταφανώς άσχετες με την πολιτική δραστηριότητα των μελών της. Τούτο είχε ως συνέπεια καταδίκες της Ελλάδας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο των εκάστοτε αντιδίκων των βουλευτών, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ²¹. Ένα αντίδοτο εδώ θα μπορούσε να είναι η προσθήκη νέας παραγράφου στο άρθρο 62 του Συντάγματος, περίπου κατά το πρότυπο του άρθρου 57 του αυστριακού Συντάγματος²². Το τελευταίο καθιερώνει, στην παρ. 2, τον γενικό κανόνα του ακαταδίωκτου των μελών της αυστριακής Εθνοσυνέλευσης για ποινικά αδικήματα αν δεν προηγηθεί άδεια του σώματος, αλλά κατ' εξαίρεση η παρ. 3 επιτρέπει στις αρμόδιες (εισαγγελικές) αρχές την άσκηση δίωξης χωρίς τέτοια άδεια όταν πρόκειται για αξιόποινη πράξη που καταφανώς στερείται κάθε συνδέσμου (*offensichtlich in keinem Zusammenhang steht*) με την πολιτική δραστηριότητά τους. Παρέχεται ωστόσο στον κατηγορούμενο και σ' αυτή την περίπτωση η δυνατότητα να ζητήσει από την Εθνοσυνέλευση να αποφανθεί αντίθετα. Επιπρόσθετα θα μπορούσε να προβλεφθεί στο άρθρο 62 του Συντάγματος ότι η Βουλή αποφασίζει πάντοτε με ονομαστική ψηφοφορία, κι όχι απλώς με ανάταση χεριού ή έγερση και κατ' εξαίρεση ονομαστικά, όπως προβλέπεται σήμερα (άρθρο 83 παρ. 7 Κώδικα Κανονισμού της Βουλής- Κοινοβ. Μέρος), προκειμένου οι βουλευτές να επιβαρύνονται ατομικά, κατά τον πλέον πανηγυρικό τρόπο, με το πολιτικό κόστος αρνήσεων παροχής της άδειας με συντεχνιακά κριτήρια.

Το πέμπτο σημείο μιας συνταγματικής αναθεώρησης με στόχο τη ριζική μεταβολή του τρόπου λειτουργίας του πολιτικού μας συστήματος

---

²⁰ Πρβλ. Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Αποτίμηση της αναθεώρησης του 2001 και προτάσεις για τη νέα αναθεωρητική πρωτοβουλία, στον ίδιο (επιμ.), Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, Αθήνα-Κομοτηνή 2006, τομ. Α', σ. 11 επ. (86-7), Ι. ΒΑΡΒΙΤΣΙΩΤΗ, Συνταγματικοί προβληματισμοί, ό.π., σ. 976 επ.

²¹ ΕΔΔΑ 16.11.2006, Τσαλκιτζής κατά Ελλάδα, ΔτΑ 28/2008, σ. 618 επ. και 11.2.2010, Συγγελίδης κατά Ελλάδα, Εφημερίδα διοικητικού δικαίου 6/2010, σ. 798 επ., με παρατηρήσεις Γ. ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΗ, σ. 800 επ.

²² Το κείμενο παρατίθεται σε Α. ΚΙΜΜΕΛ (επιμ.), *Verfassungen der EU-Mitgliedstaaten*, 6η έκδ. Μόναχο 2005, σ. 495.

θα ήταν η καταπολέμηση του φαινομένου της κατ' ουσία εξαγοράς βουλευτικών εδρών από υποψηφίους που δαπανούν υπέρογκα χρηματικά ποσά στην προεκλογική τους εκστρατεία. Οι σχετικές διατάξεις των εδ. γ' και δ' της παρ. 2 του άρθρου 29 Συντ. έχουν καταστεί ανενεργές στην πράξη, αφού το προβλεπόμενο ειδικό όργανο, δηλ. η μικτή (από βουλευτές και δικαστές) επιτροπή του άρθρου 11 ν. 3023/2002 δεν ανταποκρίνεται στην αποστολή του²³ και δεν μπορεί ν' ανταποκριθεί σ' αυτή, για αντικειμενικούς λόγους (πλειοψηφία των κοινοβουλευτικών μελών, έλλειψη ειδικών γνώσεων και μη αποκλειστική απασχόληση των μελών, ανυπαρξία εξειδικευμένου βοηθητικού - ελεγκτικού προσωπικού). Έστω όμως κι αν η επιτροπή ανασυγκροτηθεί και καταστεί λειτουργικότερη με πρωτοβουλία του κοινού νομοθέτη, δεν αποτελεί επαρκή εγγύηση για τον έλεγχο των εκλογικών δαπανών χιλιάδων υποψηφίων βουλευτών. Θα έπρεπε συνεπώς να προβλεφθεί, με την προσθήκη σχετικής νέας παραγράφου 5 στο άρθρο 57 του Συντάγματος, η δυνατότητα υποβολής ένστασης από όποιον έχει έννομο συμφέρον ενώπιον του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου και έκπτωσης από το βουλευτικό αξίωμα με απόφαση του τελευταίου, εφόσον ο βουλευτής έχει υπερβεί το νομοθετικά καθοριζόμενο όριο εκλογικών δαπανών.

Έκτο σημείο είναι η εξαφάνιση, πέρα από τους «δοτούς» υπουργούς, και των «δοτών» βουλευτών, δηλαδή η κατάργηση της παρ. 3 του άρθρου 54 Συντ. και του θεσμού των βουλευτών «επικρατείας». Η ύπαρξη βουλευτών δύο ταχυτήτων ενισχύει τα ηγεμονικά καθεστώτα μέσα στα πολιτικά κόμματα, αφού στην πράξη η κατάρτιση του ψηφοδελτίου «επικρατείας» αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο του αρχηγού του κόμματος²⁴ και, στην περίπτωση των κομμάτων εξουσίας, καταλήγει σε απευθείας ανάθεση βουλευτικού αξιώματος σε πρόσωπα της εμπιστοσύνης του. Συνεπώς η κατάργηση των βουλευτών Επικρατείας μπορεί να συμβάλει στον εκδημοκρατισμό του πολιτικού μας συστήματος. Τούτο βέβαια δεν σημαίνει ότι ο μοναδικός δημοκρατικά θεμιτός τρόπος ανάδειξης των προσώπων που στελεχώνουν το κοινοβούλιο είναι η ψήφος (σταυρός) ατομικής προτίμησης (άρθρο 65 της κωδικοποιημένης εκλογικής νομοθεσίας). Διεθνώς υφίσταται ποικιλία εκλογικών συστημάτων, τα οποία συνδυάζουν με διάφορους τρόπους τη δυνατότητα του ψηφοφόρου να επιλέξει μεταξύ τόσο κομμάτων όσο και προσώπων στις βουλευτικές εκλογές. Τέτοιο είναι,

---

²³ Πρβλ. Θ. ΞΗΡΟΥ, Η αρχή της διαφάνειας στην περίπτωση των πολιτικών κομμάτων και των υποψηφίων βουλευτών, σε Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ/ Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ/ Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ (επιμ.), Το Νέο Σύνταγμα, Αθήνα-Κομοτηνή 2001, σ. 321 επ (334), Α. ΣΥΡΙΓΟΥ, Νόμοι υπάρχουν αλλά δεν εφαρμόζονται: Δύο έρευνες της Διεθνούς Διαφάνειας - Ελλάδος, σε: Κ. ΚΟΥΤΣΟΥΚΗ / Π. ΣΚΛΙΑ (επιμ.), Διαφθορά και Σκάνδαλα στη Δημόσια Διοίκηση και την Πολιτική, Αθήνα 2005, σ. 335 επ. (341 επ.).

²⁴ Βλ. Α. ΛΟΒΕΡΔΟΥ, Το Σύνταγμα της Ελλάδας και η αναθεώρησή του, Αθήνα 2006, σ. 53

μεταξύ άλλων, το ισχύον στις εκλογές για την ανάδειξη της γερμανικής Ομοσπονδιακής Βουλής (Bundestag) σύστημα, αφού εκεί προβλέπεται διαδικασία προκριματικών (εσωκομματικών) εκλογών υποκείμενη σε δικαστικό έλεγχο, ενώ περαιτέρω περιθώριο επίδρασης στη συγκρότηση της Ομοσπονδιακής Βουλής, σε ό,τι αφορά τα πρόσωπα, παρέχει κατ' αποτέλεσμα στους ψηφοφόρους η διπλή ψήφος, σε μονοεδρικές και πολυεδρικές περιφέρειες²⁵. Από τα όσα έχουν δει πάντως το φως της δημοσιότητας σε σχέση με προθέσεις του κοινού νομοθέτη να καταργήσει την ψήφο προτίμησης και να εισάγει ένα νέο εκλογικό σύστημα, κατά το πρότυπο, υποτίθεται, του γερμανικού²⁶, συνάγεται ότι θα πρόκειται μάλλον για ένα σύστημα ουσιωδώς διαφορετικό, το οποίο θα ενέχει σοβαρό κίνδυνο θεσμοποίησης και ολοκλήρωσης της εσωκομματικής ηγεμονίας, με την απώλεια κάθε πραγματικής πολιτικής οντότητας των βουλευτών.

IV. Τρεις αλλαγές για τον εκδημοκρατισμό των πολιτικών θεσμών

Οι έξι παρεμβάσεις στον θεμελιώδη νόμο της χώρας, οι οποίες προτάθηκαν παραπάνω, αναφέρονται κυρίως στο πολιτικό προσωπικό. Ριζική μεταρρύθμιση χρειάζεται όμως και στους πολιτικούς θεσμούς και στο ζήτημα αυτό αναφέρονται οι επόμενες τρεις (συν μία) προτάσεις.

Η έβδομη, από τις συνολικά δώδεκα, προτεινόμενη αλλαγή αφορά την καρδιά του πολιτικού συστήματος, τα πολιτικά κόμματα. Όπως επισημάνθηκε παραπάνω, τα περισσότερα από αυτά, και ιδίως τα κόμματα εξουσίας, όχι μόνο διακρίνονται για το έλλειμμα εσωκομματικής δημοκρατίας, αλλά και γενικότερα βρίσκονται σε πορεία αποθέσμησης (αφού τα καταστατικά τους εφαρμόζονται επιλεκτικά και πάντως όχι σε ό,τι αφορά τις κρίσιμες πολιτικές αποφάσεις και έτσι προσλαμβάνουν προσχηματικό χαρακτήρα²⁷). Το κομβικό αυτό ζήτημα δεν μπορεί βέβαια να αντιμετωπισθεί ούτε αποκλειστικά ούτε καν κατά κύριο λόγο με συνταγματικές ή νομοθετικές ρυθμίσεις, αφού η οργάνωση και λειτουργία των κομμάτων αντανακλά προεχόντως τον πολιτικό πολιτισμό μιας χώρας. Εξάλλου η επιβολή «της» εσωκομματικής δημοκρατίας με κανόνες θεσπισμένους από το κράτος προσκρούει στο γεγονός ότι υπάρχουν περισσότερες της μιας θεωρήσεις για την έννοια της δημοκρατίας, ενώ εγγενείς δυσχέρειες υφίστανται και ως προς την αποτελεσματικότητα των κυρώσεων για την ενδεχόμενη «παρεκβατική» αντίληψη ενός κόμματος περί δημοκρατίας. Παρά ταύτα, ακόμη και σήμερα η εσωκομματική δημοκρατία πρέπει να θεωρηθεί ότι είναι

---

²⁵ Βλ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Το γερμανικό εκλογικό σύστημα και οι προϋποθέσεις εφαρμογής του, Αθήνα 2007, σ. 15 επ., 34 επ.

²⁶ Βλ. Θ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ο νέος εκλογικός νόμος, Αθήνα 2009.

²⁷ Βλ. ΤΣΑΤΣΟΥ, Εσωκομματική δημοκρατία, ό.π., σ. 159-160 και υποσ. 118, Γ. ΣΩΤΗΡΕΛΗ, Ποιά εσωκομματική δημοκρατία; «Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία» 3.2.2008

συνταγματικά κατοχυρωμένη (στο άρθρο 29 παρ. 1 εδ. α' Συντ.) αρχή, παραπληρωματικά προς την αρχή της μη επέμβασης του κράτους στα εσωτερικά των κομμάτων²⁸. Ενόψει όμως και του μονόπλευρου προσανατολισμού της ελληνικής νομολογίας προς τη μη-επέμβαση²⁹, η αρχή της εσωκομματικής δημοκρατίας χρειάζεται σαφέστερη και πληρέστερη κατοχύρωση. Ευκαταίο μάλιστα θα ήταν τούτο να συνοδευτεί και με ρητή συνταγματική μνεία για τα καταστατικά των κομμάτων, αφού μέσω εκείνων ακριβώς μπορεί και πρέπει να εκφρασθεί η αντίληψη καθενός κόμματος για τη δημοκρατία και τη λειτουργία της στο εσωτερικό του, με την έννοια και της ανάληψης σχετικής αυτοδέσμευσης. Συνεπώς το εδ. α' της παρ. 1 του άρθρου 29 Συντ. θα μπορούσε να αναδιατυπωθεί ως εξής: «Ελληνες πολίτες που έχουν το εκλογικό δικαίωμα μπορούν ελεύθερα να ιδρύουν και να συμμετέχουν σε πολιτικά κόμματα, η εσωτερική οργάνωση και λειτουργία των οποίων οφείλει να ανταποκρίνεται στις θεμελιώδεις αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος, όπως εξειδικεύονται στο καταστατικό καθενός από αυτά».

Εξίσου σοβαρό με την έλλειψη εσωκομματικής δημοκρατίας και την αποθέμιση των κομμάτων είναι το θέμα της αδιαφάνειας στην οικονομική τους διαχείριση. Από τους δημοσιευμένους ισολογισμούς τους προκύπτει ότι τα κόμματα, και ιδίως τα δύο μεγάλα, συντηρούνται χάρη στην κρατική επιχορήγηση και στα τραπεζικά δάνεια (κυρίως από την υπό κρατικό έλεγχο Αγροτική Τράπεζα) με εγγύηση τις επιχορηγήσεις των επόμενων ετών, ενώ οι φανερές εισφορές των μελών και φίλων τους καλύπτουν ασήμαντο μέρος των δαπανών τους³⁰. Πέρα

²⁸ Βλ. πιο αναλυτικά ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Η ιδιωτική δημοκρατία, ό.π., σ. 108 επ., με περαιτέρω ενδείξεις.

²⁹ ΣτΕ 2145/1979, ΤοΣ 1979, σ. 600 επ., ΑΠ 590/2009, Εφημερίδα διοικητικού δικαίου 3/2009, σ. 311 επ.

³⁰ Σύμφωνα με ρεπορτάζ της εφημερίδας «Ελευθεροτυπία» της 1.3.2011, από τους ισολογισμούς του έτους 2010 του ΠΑΣΟΚ και της «Νέας Δημοκρατίας» προκύπτει ότι το κυβερνών κόμμα εμφάνισε έλλειμμα 42 εκατομμυρίων ευρώ και η αξιωματική αντιπολίτευση 25 εκατομμυρίων για το ίδιο έτος. Ειδικότερα το ΠΑΣΟΚ είχε συνολικά έσοδα 22,775 εκατ. ευρώ και δαπάνες 65,068 εκατ. ευρώ. Το 87% των εσόδων του προήλθαν από τον κρατικό προϋπολογισμό και ειδικότερα 18,04 εκατ. ευρώ από την κρατική χρηματοδότηση και άλλα 1,768 εκατ. ευρώ από την «επιμορφωτική χρηματοδότηση». Από τις εισφορές βουλευτών και ευρωβουλευτών εισέπραξε μόλις 1,6 εκατ. ευρώ, από τις οικονομικές εξορμήσεις (άγνωστοι χρηματοδότες) περίπου 753 χιλ. ευρώ και από τις εισφορές μελών και φίλων άλλα 873,7 χιλιάδες ευρώ. Για να καλύψει τα έξοδά του δανείστηκε από τις τράπεζες Αγροτική (17,3 εκατ. ευρώ), Eurobank (5,1 εκατ. ευρώ), Πειραιώς (6 εκατ. ευρώ), Marfin (7,15 εκατ. ευρώ), Αττικής (5 εκατ. ευρώ) και Εθνική (25 χιλιάδες). Δαπάνησε 6,1 εκατ. ευρώ σε αμοιβές προσωπικού και επιμόρφωση στελεχών, άλλα 2,6 εκατ. ευρώ σε λογαριασμούς ΔΕΚΟ και ενοίκια, και 10,9 εκατ. ευρώ για μετακινήσεις στελεχών, προβολή θέσεων και αδιευκρίνιστα «γενικά έξοδα». Πλήρωσε σε τόκους 6,49 εκατ. ευρώ, κατέβαλε άλλα 5,6 εκατ. ευρώ σε άγνωστες «ενισχύσεις» και δαπάνησε 33 εκατ. ευρώ για την εξυπηρέτηση (αναχρηματοδότηση) δανείων. Η Νέα Δημοκρατία είχε έσοδα 18,7 εκατ. ευρώ και λειτουργικές δαπάνες 40 εκατ. ευρώ, τις οποίες για να καλύψει δανείστηκε 25 εκατ. ευρώ. Στο τέλος του 2010 χρωστούσε 127,6 εκατ. ευρώ και είχε στο ταμείο της 2,3 εκατ. ευρώ.

από τα δηλωμένα έσοδα - έξοδα βέβαια είναι κοινό μυστικό ότι υπάρχουν μεγάλοι ύψους αφανείς χρηματοδοτήσεις προς τα κόμματα από τον επιχειρηματικό κόσμο και αντίστοιχες αφανείς δαπάνες³¹.

Σε μια δημοκρατία κάπως αντάξια του ονόματός της τα κόμματα οφείλουν να είναι οργανισμοί μέσω των οποίων η κοινωνία ελέγχει την εξουσία, πρώτιστα την πολιτική και κατ' επέκταση και την οικονομική (αφού ο νομοθέτης θεσπίζει το γενικό πλαίσιο λειτουργίας της οικονομίας). Στην πραγματικότητα όμως στην Ελλάδα συμβαίνει το αντίστροφο: Τα κόμματα εξουσίας είναι οι μηχανισμοί μέσω των οποίων η «τάξη» των επαγγελματιών πολιτικών και τα διαπλεκόμενα με αυτήν ιδιωτικά συμφέροντα επιβάλλουν τον έλεγχό τους στην κοινωνία. Γι' αυτό και η χρηματοδότησή τους προέρχεται κατά μικρό μέρος από την κοινωνία, δηλαδή από τις φανερές συνεισφορές φίλων και μελών, και κατά πολύ μεγαλύτερο μέρος από το κράτος και την ολιγαρχία των «αφανών» χρηματοδοτών. Η προνομιακή πρόσβασή τους στις δύο τελευταίες πηγές χρήματος τους παρέχει τεράστιο οργανωτικό πλεονέκτημα απέναντι σε οποιονδήποτε νέο σχηματισμό θα μπορούσε να εκφράσει με πιο αυθεντικό τρόπο την κοινωνία.

Ο εκδημοκρατισμός της χώρας προϋποθέτει την επιβολή διαφάνειας στα οικονομικά των κομμάτων, με κατάλληλες ρυθμίσεις στο επίπεδο της κοινής νομοθεσίας (π.χ. απαγόρευση κάθε συναλλαγής σε μετρητά και διοχέτευση όλων των χρηματικών ροών καθενός σε αντίστοιχο τραπεζικό λογαριασμό, ονομαστικές μόνο συνεισφορές φίλων και μελών όχι ανώτερες ενός συγκεκριμένου ποσού σε ετήσια βάση κ.ά.). Η κύρωση σε περίπτωση μη συμμόρφωσης κάποιου κόμματος προς τις ανωτέρω ρυθμίσεις δεν θα μπορούσε βέβαια να είναι η διάλυσή του ή η απαγόρευση των συνδυασμών του στις βουλευτικές εκλογές, αφού κάτι τέτοιο θα συνιστούσε αντιδημοκρατικό εξουσιαστικό περιορισμό του πολιτικού πλουραλισμού. Η κύρωση θα μπορούσε όμως να είναι η στέρηση ενός μέρους ή και ολόκληρης της κρατικής χρηματοδότησης του «παραβατικού» κόμματος. Σε συνέχεια συνεπώς της αναθεώρησης της παρ. 1 του άρθρου 29, θα ήταν χρήσιμο³² να διευκρινισθεί στην παρ. 2

Ελαβε επιχορήγηση 15,05 εκατ. ευρώ, οι βουλευτές της συνεισέφεραν 1,2 εκατ. ευρώ και οι φίλοι του κόμματος άλλα 1,5 εκατ. ευρώ. Στον τομέα των εξόδων, πλήρωσε 7,29 εκατ. ευρώ σε δαπάνες προσωπικού, 3,378 εκατ. ευρώ σε ΔΕΚΟ και ενοίκια, 8,2 εκατ. ευρώ σε αδιευκρίνιστα «γενικά έξοδα», 4,5 εκατ. ευρώ σε εκδηλώσεις, άλλα 6,4 εκατ. ευρώ σε τόκους και έξοδα δανείων, και πάνω από 7 εκατ. ευρώ σε «ενισχύσεις». Σημειώνεται ακόμη ότι οι ανωτέρω «ισολογισμοί» είναι στην πραγματικότητα απλές καταγραφές εσόδων-εξόδων, αφού δεν υπάρχει διπλογραφικό σύστημα με αναλυτική καταγραφή των επιμέρους οικονομικών στοιχείων, ούτε συνοδεύονται από έκθεση ορκωτού ελεγκτή.

³¹ Βλ. ενδεικτικά τις άκρως αποκαλυπτικές παραδοχές του πρώην πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη, ό.π., υποσ. 7.

³² Πρβλ. τις επιφυλάξεις ΞΗΡΟΥ, Η αρχή της διαφάνειας, ό.π., σ. 328, υποσ. 22, για το αν μπορεί υπό την ισχύουσα συνταγματική ρύθμιση να επιβληθεί στέρηση της κρατικής

του ίδιου άρθρου ότι δικαίωμα στην κρατική ενίσχυση δεν έχουν όλα τα κόμματα αδιακρίτως. Ειδικότερα το εδ. α΄ της παραγράφου αυτής θα μπορούσε να αναδιατυπωθεί ως εξής: «Κόμματα που συμμετέχουν στις βουλευτικές εκλογές έχουν δικαίωμα στην οικονομική τους ενίσχυση από το κράτος για τις εκλογικές και λειτουργικές τους δαπάνες, όπως νόμος ορίζει, εφόσον ανταποκρίνονται στις εγγυήσεις διαφάνειας του επόμενου εδαφίου». Παράλληλα χρειάζεται να ενισχυθούν οι εγγυήσεις αυτές από διαδικαστική άποψη με την ανάθεση του ελέγχου στο Ελεγκτικό Συνέδριο, αντί της αποδεδειγμένα αναποτελεσματικής μικτής επιτροπής (βουλευτές - δικαστικοί λειτουργοί) του εδ. δ΄ της παρ. 2 του άρθρου 29 Συντ. (και του άρθρου 21 ν. 3023/2002). Το εδάφιο αυτό δεν έχει συνεπώς λόγο ύπαρξης και πρέπει να καταργηθεί και αντικατασταθεί με σχετική προσθήκη στο άρθρο 98 Συντ., όπως εκτίθεται παρακάτω (V). Ταυτόχρονα βέβαια πρέπει να απαλειφθούν οι τελευταίες οκτώ λέξεις του προηγούμενου εδαφίου γ΄ της παρ. 2 του άρθρου 29 («με πρωτοβουλία του ειδικού οργάνου του επόμενου εδαφίου»).

Η όγδοη σκέψη αλλαγής αφορά το άρθρο 44 παρ. 2 του Συντάγματος και τον θεσμό του δημοψηφίσματος. Οι διαδικαστικές προϋποθέσεις για την προκήρυξη δημοψηφίσματος σύμφωνα με την παραπάνω συνταγματική διάταξη έχουν καταστρωθεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε πρακτικά σχεδόν να αποκλείεται η διεξαγωγή του, ειδικά μάλιστα μετά την αναθεώρηση του 1986³³. Και τούτο διότι η κυβέρνηση και η κοινοβουλευτική πλειοψηφία (απόλυτη αν πρόκειται για κρίσιμο εθνικό θέμα, κατά το εδ. α΄ της παρ. 2 του άρθρου 44, και τριών πέμπτων, αν πρόκειται για ψηφισμένο νομοσχέδιο, κατά το εδ. β΄ της ίδιας), στις οποίες ανήκει πια η σχετική πρωτοβουλία και απόφαση, σχεδόν ποτέ δεν θα εύρισκαν λόγο να προκηρύξουν δημοψήφισμα, αφού έτσι ουσιαστικά θα εκχωρούσαν μέρος της εξουσίας τους. Ο θεσμός μπορεί και πρέπει να αναμορφωθεί έτσι ώστε να αποτελέσει πραγματικό αντίβαρο στην εξουσία αυτή και όργανο ελέγχου της από το εκλογικό σώμα³⁴. Ως πηγή έμπνευσης για μια παρόμοια αναμόρφωση θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί η παράγραφος 42 του Συντάγματος της Δανίας, που

οικονομικής ενίσχυσης σε κόμμα, λόγω παραβιάσεων της νομοθεσίας για τα οικονομικά των κομμάτων.

³³ Ο Β. ΒΟΛΟΥΔΑΚΗΣ, Ο θεσμός του δημοψηφίσματος μετά την αναθεώρηση του Συντάγματος: διεύρυνση της λαϊκής κυριαρχίας ή δημοκρατική πρόσοψη; Δίκαιο και Πολιτική 13-14, σ. 225 επ. (255) παρατηρούσε εύστοχα ότι με την αναθεώρηση του 1986 «καταδικάζεται ο θεσμός σε διαρκή αχρησία».

³⁴ Πρβλ. και τις σχετικές αναφορές των Α. ΜΑΝΕΣΗ, Η συνταγματική αναθεώρηση του 1986, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 89-90 και 139, Γ. ΣΩΤΗΡΕΛΗ, Σύνταγμα και δημοκρατία στην εποχή της «παγκοσμιοποίησης», Αθήνα - Κομοτηνή 2000, σ. 165 επ., Α. ΛΟΒΕΡΔΟΥ, Το Σύνταγμα της Ελλάδας, ο.π., σ. 76 επ., Γ. ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΥ, Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, Αθήνα-Θεσ/νίκη 2007, σ. 77 επ., Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Οργάνωση και λειτουργία του κράτους, τόμ. Β΄, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2009, σ. 266 και 278.

προβλέπει την πρόκληση αρνητικού νομοθετικού δημοψηφίσματος ως δικαίωμα της κοινοβουλευτικής μειοψηφίας³⁵. Αν και η δανική ρύθμιση είναι υπερφορτωμένη με περιττές για συνταγματικό κείμενο λεπτομέρειες, η κεντρική της ιδέα οδηγεί, δυνητικά τουλάχιστο, στην τόνωση της δημοκρατικής συνιστώσας του πολιτεύματος. Προβλέπεται συγκεκριμένα ότι προκηρύσσεται δημοψήφισμα για ψηφισμένο νομοσχέδιο, εφόσον υποβληθεί σχετική γραπτή αίτηση από τουλάχιστον το ένα τρίτο των μελών της Βουλής (Folketing) μέσα σε μια σύντομη προθεσμία (τρεις εργάσιμες ημέρες από την ψήφισή του). Το νομοσχέδιο απορρίπτεται αν καταψηφισθεί από την απόλυτη πλειοψηφία όσων προσέλθουν στις κάλπες και εφόσον αυτοί δεν είναι λιγότεροι από το 30% των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων. Αποκλείεται πάντως η υποβολή στη δοκιμασία αυτή του προϋπολογισμού, φορολογικών και συνταξιοδοτικών νομοσχεδίων κ.ά. Ακόμη πιο προχωρημένο, προς την κατεύθυνση της εισαγωγής στοιχείων άμεσης δημοκρατίας, είναι το άρθρο 75 του ιταλικού Συντάγματος³⁶, όπου προβλέπεται η διεξαγωγή καταργητικού νομοθετικού δημοψηφίσματος με λαϊκή πρωτοβουλία (όταν δηλ. ζητηθεί η κατάργηση νόμου, ή άλλης πράξης με ισχύ νόμου, από τουλάχιστον 500.000 ψηφοφόρους), και εκεί με την εξαίρεση ορισμένων αντικειμένων (φορολογικοί νόμοι, κύρωση διεθνών συμβάσεων κ.ά.). Η παρ. 4 του άρθρου 75 απαιτεί τη συμμετοχή της (απόλυτης) πλειοψηφίας όσων έχουν το ενεργητικό εκλογικό δικαίωμα και τη θετική ψήφο της (απόλυτης) πλειοψηφίας τους για την αποδοχή του ερωτήματος που τους τέθηκε (δηλ. για την κατάργηση του προσβαλλόμενου νόμου). Το «προτέρημα» των νομοθετικών δημοψηφισμάτων, είτε εγγύτερα στη δανική είτε στην ιταλική εκδοχή, είναι ότι το ερώτημα είναι προκαθορισμένο, κατά κάποιο τρόπο, από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία η οποία ψήφισε το νομοσχέδιο ή το νόμο και δεν τίθεται αυθαίρετα από τους βουλευτές (συνήθως της αντιπολίτευσης) ή τους εκλογείς που υπογράφουν την αίτηση. Διασφαλίζεται έτσι μια εύλογη ισορροπία μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης, με τελικό κριτή τον κυρίαρχο λαό.

Η ένατη αλλαγή που θα μπορούσε να συνεισφέρει προς την κατεύθυνση του εκδημοκρατισμού της ελληνικής πολιτείας θα ήταν η αναθεώρηση του εδ. στ' της παρ. 5 του άρθρου 74 Συντ. («σε περίπτωση αμφισβήτησης αποφαινεται η Βουλή»). Το εδάφιο αυτό αδρανοποιεί ουσιαστικά την περιεχόμενη στα εδ. β' και γ' της ίδιας παραγράφου απαγόρευση εισαγωγής για συζήτηση στη Βουλή νομοσχεδίων τα οποία περιέχουν διατάξεις άσχετες με το κύριο αντικείμενό τους και περαιτέρω άσχετων με το τελευταίο προσθηκών ή τροπολογιών, αφού αναθέτει την

³⁵ Το κείμενο παρατίθεται σε KIMMEL, ό.π., σ. 47-48.

³⁶ Το κείμενο παρατίθεται σε KIMMEL, ό.π., σ. 300.

κρίση (μόνο) στη Βουλή. Αποκλείει έτσι έμμεσα τον δικαστικό έλεγχο, παρά το γεγονός ότι η ύπαρξη άσχετων με το κύριο αντικείμενο του νόμου διατάξεων συνιστά πρόδηλα θέμα αναγόμενο στο περιεχόμενο του τελευταίου (και με την έννοια της παρ. 4 του άρθρου 93 Συντ.), και όχι στα *interna corporis* του νομοθετικού σώματος. Η συνέπεια είναι ότι οι περισσότεροι νόμοι βρίθουν από άσχετες με το κύριο αντικείμενό τους διατάξεις, αφού η κοινοβουλευτική πλειοψηφία πειθήνια αποδέχεται τα κυβερνητικά νομοσχέδια και συχνά τα επιβαρύνει με άσχετες τροπολογίες της τελευταίας στιγμής προερχόμενες από τους βουλευτές. Η άσκηση της νομοθετικής λειτουργίας προσλαμβάνει έτσι ενίοτε χαρακτηριστικά αδιαφάνειας και σπασμωδικής αντίδρασης σε αιτήματα και πιέσεις διαφόρων ειδικών συμφερόντων³⁷. Η θεραπεία θα μπορούσε να είναι η αντικατάσταση του εδαφίου στ' με τη ρητή μνεία ότι η παράβαση των διατάξεων της παρ. 5 του άρθρου 74 Συντ. υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο για νόμους ψηφισμένους μετά τη (μελλοντική) αναθεώρηση του Συντάγματος.

V. Τρεις αλλαγές στην οργάνωση της δικαιοσύνης

Πέρα από τις παθογένειες της πολιτικής «τάξης» και των πολιτικών θεσμών, η χώρα μας εξακολουθεί να υποφέρει και από ό,τι διαπρεπής θεωρητικός είχε προσφυώς ονομάσει πριν από αρκετά χρόνια «το ελληνικό έλλειμμα κράτους δικαίου»³⁸. Ζητήματα αιχμής αποτελούν εδώ το έλλειμμα εσωτερικής ιδίως δικαστικής ανεξαρτησίας και το αναποτελεσματικό σύστημα διάχυτου και παρεμπόδιου δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Η δέκατη επιμέρους παρέμβαση στο ισχύον συνταγματικό κείμενο θα έπρεπε λοιπόν να είναι η αναθεώρηση του άρθρου 90 του Συντάγματος. Θα ήταν χρήσιμη η προσθήκη ερμηνευτικής δήλωσης στην παρ. 5, με την οποία να διευκρινίζεται ότι δεν επιτρέπεται η θέσπιση περισσότερων της μιας ή δύο θέσεων αντιπροέδρου σε καθένα από τα τρία ανώτατα δικαστήρια. Ο ραγδαίος πολλαπλασιασμός των αντιπροέδρων των ανώτατων δικαστηρίων δεν εξυπηρετεί πραγματικές ανάγκες των τελευταίων, παρά μόνο την επιδίωξη των κυβερνώντων να ασκήσουν μεγαλύτερη επιρροή στη δικαιοσύνη, χρησιμοποιώντας συχνότερα το δέλεαρ της προαγωγής στις θέσεις εκείνες. Τα τμήματα των δικαστηρίων αυτών θα μπορούσαν να τελούν υπό την προεδρία του αρχαιότερου μέλους τους. Οξύ είναι ωστόσο το γενικότερο πρόβλημα της εσωτερικής ανεξαρτησίας, ιδίως για την πολιτική και ποινική δικαιοσύνη. Η εφαρμογή των σχετικών διατάξεων των παραγράφων 1 έως 4 του

---

³⁷ Πρβλ. Ν. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, Η αντισυνταγματική παρεμβολή ασχέτων διατάξεων σε νόμο, ΝοΒ 1990, σ. 214 επ., Κ. ΜΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ανορθολογισμός και αντισυνταγματικότητα, Διοικητική Δίκη 1994, σ. 271 επ.

³⁸ Κ. ΜΠΕΗΣ, Το ελληνικό έλλειμμα κράτους δικαίου, Αθήνα 1998.

άρθρου 90 του Συντάγματος έχει αποδειχθεί στην πράξη ότι, χωρίς να διασφαλίζει την αξιοκρατία, οδηγεί στον ασφυκτικό έλεγχο της δικαιοδοτικής συμπεριφοράς των δικαστικών και εισαγγελικών λειτουργών από τον Άρειο Πάγο. Έτσι όμως τα ηλικιωμένα μέλη του τελευταίου, που για τον λόγο αυτόν εμπορούνται συνήθως στην πλειοψηφία τους από συντηρητικές νομικές και κοινωνικές αντιλήψεις, επηρεάζουν υπέρμετρα την απονομή της δικαιοσύνης. Θα ήταν επομένως χρήσιμη η αναθεώρηση των παραπάνω διατάξεων, κατά τρόπο ώστε να δοθεί στον κοινό νομοθέτη, ενδεχομένως με ειδικές προϋποθέσεις (π.χ. νόμος εφάπαξ εκδιδόμενος και ψηφισμένος με αυξημένη, πέρα και από την απόλυτη, πλειοψηφία), η δυνατότητα να θεσπίσει ένα, δεσμευτικό για τα κρίνοντα όργανα (ανώτατο δικαστικό συμβούλιο ή ολομέλεια του οικείου ανώτατου δικαστηρίου), σύστημα αντικειμενικών κριτηρίων τουλάχιστον για τις τοποθετήσεις, μεταθέσεις και αποσπάσεις δικαστών και εισαγγελέων.

Η ενδέκατη αλλαγή θα ήταν, σύμφωνα με όσα εκτέθηκαν παραπάνω (IV) η προσθήκη νέας περίπτωσης η' στην παρ. 1 του άρθρου 98 του Συντάγματος, με την οποία να συμπεριληφθεί στις συνταγματικά κατοχυρωμένες αρμοδιότητες του Ελεγκτικού Συνεδρίου ο έλεγχος των οικονομικών των πολιτικών κομμάτων. Εξυπακούεται ότι, προκειμένου να έχει νόημα η προσθήκη αυτή θα πρέπει ο αρμόδιος σχηματισμός του Ελεγκτικού Συνεδρίου να υποστηριχθεί από εξειδικευμένο επιστημονικό υπαλληλικό προσωπικό και γενικότερα τη σχετική οργανωτική υποδομή.

Η δωδέκατη ενδεδειγμένη αλλαγή είναι η ενίσχυση της συνταγματικής νομιμότητας με την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου. Το υφιστάμενο σύστημα διάχυτου και παρεμπίπτοντος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, με καταγωγή από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, αποτελεί προφανή αναχρονισμό. Πρέπει και στη χώρα μας να αντιληφθούμε ότι η συνέχιση της ύπαρξης ενός αντισυνταγματικού νόμου, μετά τη δικαστική διάγνωση της αντισυνταγματικότητας αυτής, αποτελεί μείζονα ανωμαλία, υπονομευτική της όλης έννομης τάξης, καθώς και ότι τα συνταγματικά δικαιοδοτικά έργα είναι δυσβάστακτα για τα χωρίς ειδίκευση δικαστήρια. Χρειαζόμαστε επομένως ένα ειδικό συνταγματικό δικαιοδοτικό όργανο, ανάλογο εκείνων που λειτουργούν με επιτυχία εδώ και δεκαετίες στη μεγάλη πλειονότητα των άλλων ευρωπαϊκών κρατών (όπως τα Συνταγματικά Δικαστήρια της Γερμανίας, Ιταλίας και Ισπανίας, το Συνταγματικό Συμβούλιο της Γαλλίας κ.λ.π.). Αυτό πρέπει να έχει μόνιμη σύνθεση, από μέλη μακράς θητείας και αποκλειστικής απασχόλησης, εκλεγμένα με αυξημένη πλειοψηφία κυρίως από τη Βουλή, και να διαθέτει, εκτός από τις σημερινές αρμοδιότητες του ΑΕΔ, και την αρμοδιότητα ακύρωσης αντισυνταγματικής διάταξης νόμου, ύστερα από παραπομπή από οποιοδήποτε δικαστήριο θεωρεί ότι μια τέτοια διάταξη, κρίσιμη για τη

διάγνωση επίδικης διαφοράς, είναι αντισυνταγματική. Ευκταίο θα ήταν επίσης να του ανατεθεί η δικαιοδοτική επίλυση διαφορών σχετικών με το κύρος της εκλογής και των ρυθμιστικών διαταγμάτων του Προέδρου της Δημοκρατίας³⁹.

VI. Η ανέφικτη αναθεώρηση

Μια συνταγματική αναθεώρηση η οποία θα αποσκοπούσε στο να εμποδίσει την περαιτέρω διολίσθηση προς τον εκφουδαρχισμό του ελληνικού δημόσιου βίου θα έπρεπε να περιλαμβάνει τουλάχιστον τα δώδεκα σημεία που προαναφέρθηκαν (άρθρα 29, 44, 54, 56, 57, 62, 74, 81, 86, 90, 98, 100). Χρήσιμη, αν και όχι άμεσα αναγκαία, για την επίτευξη του ίδιου στόχου και γενικότερα για την προσαρμογή του Συντάγματός μας στα δεδομένα της εποχής μας, θα ήταν η επέκτασή της και σε άλλες συνταγματικές διατάξεις, όπως στο άρθρο 3 προκειμένου να επιτευχθεί ο χωρισμός εκκλησίας και κράτους⁴⁰, στο άρθρο 48 ώστε να καταργηθεί ή να συρρικνωθεί δραστικά ο πρόσφορος σε καταχρήσεις θεσμός της κατάστασης πολιορκίας⁴¹, στο άρθρο 21, προκειμένου να κατοχυρωθεί ένα ελάχιστο όριο αξιοπρεπούς διαβίωσης για όσους δεν είναι ικανοί για εργασία και στερούνται οικονομικών πόρων⁴² κ.ά.

Όλα αυτά βέβαια αποτελούν, τουλάχιστον για το ορατό μέλλον, απλά σχέδια επί χάρτου. Δεν είναι ρεαλιστικό να αναμένει κανείς από το πολιτικό μας σύστημα μια συνταγματική αναθεώρηση που θα συνέβαλε στην υπέρβασή του. Από την άλλη πλευρά, τις τάσεις εκφουδαρχισμού της πολιτικής δεν τις τροφοδοτεί βέβαια το Σύνταγμα, αλλά οι πραγματικές παθογένειες της ελληνικής κοινωνίας. Αν αυτές μπορέσουν να αναταχθούν, μεταξύ άλλων με την επικράτηση δημοκρατικά οργανωμένων κομμάτων αρχών, με την ανανέωση του πολιτικού

---

³⁹ Για το θέμα αυτό, που έγινε αντικείμενο έντονης θεωρητικής συζήτησης κυρίως με αφορμή την πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 100 Συντ., που υποβλήθηκε από τη «Νέα Δημοκρατία» αλλά δεν ευδοκίμησε τελικά στο πλαίσιο της αναθεωρητικής διαδικασίας, η οποία ολοκληρώθηκε τον Μάιο του 2008, βλ. Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗ, Συνταγματική δικαιοσύνη, Αθήνα-Κομοτηνή 1999, Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ/Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Το πρόβλημα της συνταγματικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα, Αθήνα-Κομοτηνή 2006, και το συλλογικό έργο Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗ/ Α. ΦΩΤΙΑΔΟΥ (επιμ.), Το Συνταγματικό Δικαστήριο, Αθήνα-Θεσ/νίκη 2008, όλους με περαιτέρω ενδείξεις.

⁴⁰ Πρβλ. τον σχετικό προβληματισμό των ΜΑΝΕΣΗ, Η συνταγματική αναθεώρηση, ό.π., σ. 141, ΤΣΑΤΣΟΥ, Η αναθεώρηση του Συντάγματος, ό.π., σ. 59 επ. Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Συνταγματική αυτοσυνειδησία ή αναθεωρητικός οίστρος; Αθήνα-Κομοτηνή 2006, σ. 71 επ., Μ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, Οι σχέσεις κράτους και εκκλησίας και η συνταγματική αναθεώρηση του 2001, σε ΚΟΝΤΙΑΔΗ (επιμ.), Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση, ό.π., τόμ. Β', σ. 575 επ., και ΣΩΤΗΡΕΛΗ, Σύνταγμα και δημοκρατία, ό.π., σ. 289 επ.

⁴¹ Βλ. πιο αναλυτικά Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Η κατάσταση πολιορκίας πριν και μετά την αναθεώρηση του Συντάγματος, Δίκαιο και Πολιτική 13-14, 1988, σ. 285 επ. (327).

⁴² Βλ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Συνταγματική αυτοσυνειδησία, ό.π., σ. 88 επ., ΣΩΤΗΡΕΛΗ, Σύνταγμα και Δημοκρατία, ό.π., σ. 355 επ., με εκτενείς ενδείξεις, Πρβλ. όμως τις επιφυλάξεις του Π. ΚΑΖΑΚΟΥ, Αναθεώρηση του Συντάγματος και οικονομία, Αθήνα 2007, σελ. 72 επ.

προσωπικού χωρίς κληρονόμους, δοτούς, αγοραστές κ.ο.κ., τότε μια συνταγματική αναθεώρηση με τα παραπάνω χαρακτηριστικά θα ερχόταν απλώς να επιβεβαιώσει τον συντελεσμένο στην πράξη εκδημοκρατισμό.

Το ζητούμενο για την κοινωνία μας είναι να αντικαταστήσει τις σημερινές ιεραρχικού-φεουδαρχικού τύπου πελατειακές πυραμίδες με θεσμοποιημένους πολιτικούς οργανισμούς, οι οποίοι θα αντιπροσωπεύουν την κοινωνία έναντι του κράτους και όχι το αντίστροφο. Το ζητούμενο είναι ακόμη να τερματιστεί η αναπαραγωγή μιας ημίκλειστης τάξης επαγγελματιών της πολιτικής και να διαχωριστεί η δημόσια - πολιτική από την ιδιωτική - οικονομική εξουσία. Το ζητούμενο τελικά είναι να πραγματοποιηθεί η μετάβαση από ένα πολιτικό σύστημα επιφανειακά μόνο δημοκρατικό, όπως αυτό που εγκαθιδρύθηκε στη χώρα μας μετά τη μεταπολίτευση του 1974, σε ένα νέο και περισσότερο δημοκρατικό και αντιπροσωπευτικό μοντέλο λειτουργίας του κράτους και κυρίως των κομμάτων.